

Родигін Костянтин Михайлович,
кандидат філософських наук,
Донецький національний
університет імені Василя Стуса

ФЕНОМЕН ЗАХІДНОЇ АЛХІМІЇ В ДІАЛЕКТИЧНОМУ РОЗВИТКУ: «КОНСЕРВАТИВНЕ НОВАТОРСТВО»

Один з класичних новочасних підходів до розгляду феномену алхімії, запропонований М. Бертло, передбачає погляд на «герметичне мистецтво» алхіміків як своєрідний місток між минулим та майбутнім, магією та наукою [1]. У самовизначеннях алхімії вона фігурує як «наука», «мистецтво» та «філософія» (іноді водночас), а у внутрішньому вимірі феномена проявляються два виразні тренди – ірраціонально-міфологічний та раціонально-«науковий» (у найширшому розумінні середньовічної *scientia*, не тотожної сучасній науці). Розглядати їх слід комплексно, оскільки редукціоністське нехтування тими чи іншими тенденціями внутрішнього виміру феномена алхімії становить для дослідника ризик хибної модернізації чи архаїзації загальної картини явища. Співвідношення раціонального та ірраціонального в алхімії набуває різних конфігурацій, оскільки феномен зазнає соціокультурних трансформацій, зберігаючи, однак, характерну периферійність і містико-езотеричний характер.

«Алхімія сформувалася в особливій інтелектуальній обстановці вмираючої античності. То був період краху цінностей; старе замінювалося новими елементами, що у близькому розгляді виявлялися ще старішими» [2]. Це влучне зауваження Р. Бернуллі наводить на думку щодо амбівалентності ролі алхімії, вираженої у поєднанні новаторських і консервативних тенденцій мислення, що формують новий тип філософського ставлення людини до себе, природи та суспільства. Більше того, на нашу думку, термін «консервативне новаторство» взагалі може характеризувати певну трансемпоральну особливість алхімії, що проявляється в різних формах залежно від конкретних соціокультурних умов.

Зокрема, «консервативне новаторство» ранньої алхімії полягає в тому, що вона, з одного боку, конкретизує певну соціально значущу практичну інтенцію, доповнюючи філософські абстракції прагненням активного вдосконалення людини й світу, але водночас звертається до міфологічних форм мислення та містико-алегоричної мови й у такий спосіб деконкретизує свій дискурс. Тут уможливлена вченість античності зустрілася з амбівалентним абстрактно-конкретним мисленням, притаманним вже суспільству Середньовіччя.

Практичні «протонаукові» інтенції алхімії арабської доби (прагматизація алхімічної думки, емпірична рецептурність, зміщення акцентів з неоплатонізму на аристотелізм, концепція «двоїстої істини», що стверджує незалежність істин розуму від істин віри) врівноважуються традиційним містико-езотеричним характером доктрини, внаслідок чого соціокультурна роль алхімії не може бути охарактеризованою як однозначно «прогресивна», «революційна» тощо, натомість зберігає амбівалентний «консервативно-новаторський» характер.

У дещо подібний спосіб у європейській алхімії доби високої схоластики прагнення сполучити філософію з конкретно-емпіричною практикою мають місце на тлі закритості інформаційного простору, освяченої традицією авторитетів: елементи новаторства знову поєднуються з глибоким ментальним консерватизмом, більше того, парадоксально виступають його безпосередніми наслідками. Тут вдається певною мірою подолати античне упередження, нібито мудрій людині не личить ручна праця. Навпаки, така праця набуває рис сакральності, хоча й на тлі певного типу десакралізації природи, що наголошує на тварному, а не самодостатньо-божественному статусі останньої [3]. Вимальовується певний прототип метафори «природа – майстерня» [4], що, на відміну від свого модерного втілення, не має вираженого кризового характеру, а радше ґрунтується на актуальному донині прагненні розумної гармонії між природою та людським суспільством. В алхімічному концепті трансмутації поєднано риси незбагненого божественного дива та цілком природного й закономірного явища. Таким чином алхімія водночас сакралізує й десакралізує світ, підриває в суспільстві віру в диво й разом з цим підживлює її. Сакралізація знання виступає зворотним боком десакралізації природи.

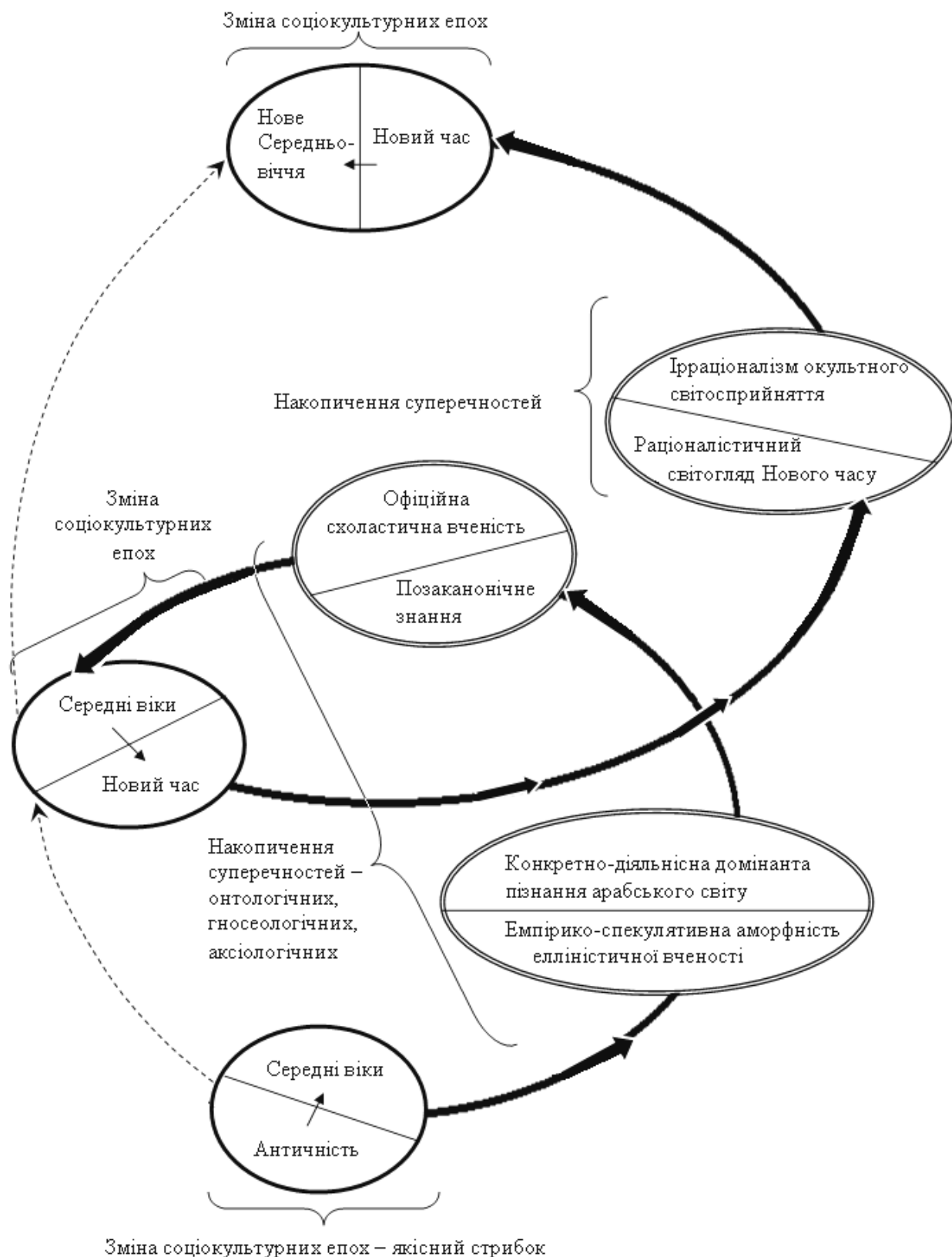
На межі пізнього Середньовіччя та Нового часу створюються умови для виходу феномена алхімії за власні межі та остаточної інституціалізації нового соціокультурного феномена науки. Однак між новітньою науковою парадигмою та заперечуваною нею алхіміко-герметичною системою поглядів простежується парадоксальний зв'язок, що дозволяє розглядати їх у цей період як складові певного єдиного філософського дискурсу. В межах «Розенкрейцерського Просвітництва» алхімія є інструментом потужного соціального руху, що ставить на меті глобальну реформу всіх сфер суспільного буття, забарвлену, однак, в міфологічні тони [5]. Поряд з парацельсіанським антропологічним поворотом це є показовим прикладом «консервативного новаторства» алхімії на межі Середньовіччя – Новий час.

Слід зауважити й теперішню популярність алхімії в масовій культурі у контексті кризи раціональності, критики науки та прогресистського світогляду Модерну, однак це становить тему окремої роботи.

Зрештою, діахронний аналіз трансформацій феномена західної алхімії показує, що в кожний період свого буття герметичне мистецтво має «межовий» характер – перебуває на межі взаємодії певних суперечливих феноменів, під впливом протилежно спрямованих чинників, що змінюються з часом. Розвиток феномена алхімії в контексті боротьби протилежностей, накопичення суперечностей та їх подальшого зняття можна представити у вигляді діалектичної спіралі. Умовні вузли на ній відповідають принципам етапам соціокультурних трансформацій феномена алхімії. Вузли, окреслені жирною лінією, позначають якісні діалектичні стрибки – зміни соціокультурних епох. Вузли, окреслені подвійною лінією, відповідають етапам накопичення суперечностей онтологічного, гносеологічного, аксіологічного характеру, що згодом спричиняють суттєві трансформації алхімічної парадигми.

Характерно, що принципіві зміни у стані алхімії співвідносяться зі змінами глобальних соціокультурних епох, причому фактори, що зумовлюють

одні та інші зміни, можуть не збігатися, хоча й не суперечать одне одному. Пари суперечливих факторів розвитку феномена алхімії на етапах накопичення протиріч є змінними, однак загалом можуть розглядатися як варіанти конкретизації опозиції раціонального та ірраціонального начал в алхімії.

Змінність матеріального й технічного базису суспільства у поєднанні з ментальним консерватизмом – певною мірою сталості індивідуальних та суспільних психологічних механізмів – складають ще одну пару суперечливих факторів, що визначають умови соціокультурного існування феномена алхімії.

Цікаво, що при співставленні трьох зображених етапів переходу між соціокультурними епохами (для зручності їх з'єднано умовною пунктирною лінією) виявляється, що одним з компонентів «двофазної системи» неодмінно виступає Середньовіччя у тому чи іншому вигляді – раннє, пізнє або «нове». Це дозволяє, з одного боку, переосмислити усталену концепцію алхімії як «феномена середньовічної культури» [6], а з іншого – інтерпретувати умовне «Середньовіччя» в дусі М. Бердяєва як циклічно повторюваний тип «нічної» епохи, альтернативний «денним» епохам панування раціоналізму [7].

Так чи інакше, адаптивність і концептуальна лабільність західної алхімії, що реалізується через принцип «консервативного новаторства», забезпечує неперервне існування цього феномена в європейському соціокультурному просторі. Ментальна вкоріненість алхімічних міфологем, ірраціональний та у певному сенсі утопічний характер деяких аспектів герметичного мистецтва зумовлюють набуття алхімією особливої соціальної актуальності в умовах перехідних епох, наприклад, доби Еллінізму, Розенкрейцерського Просвітництва або сьогодення. У такі епохи в суспільстві відбувається криза раціональності, злам усталених аксіологічних орієнтацій, переосмислення ролі людини в світі, що зрештою спонукає людей наново відкривати «безодню буття», зокрема і в категоріях алхімічної філософії.

Література

1. Berthelot M. Les Origines de l'Alchimie / M. Berthelot. – Paris, 1885. – с. vii.
2. Бернуллі Р. Духовное развитие в алхимии / Р. Бернуллі; [пер. Я. Липужиной]. – Б.м.: Salamandra P.V.V., 2012. – С. 15.
3. Гайденок В.П. Западноевропейская наука в средние века: Общие принципы и учение о движении / В.П. Гайденок, Г.А. Смирнов. – М.: Наука, 1989. –С. 52-53.
4. Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в Средние века / Ж. Ле Гофф; [пер. с франц. А.М. Руткевича.]. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. – С. 49-50.
5. Йейтс Ф. Розенкрейцерское просвещение / Ф. Йейтс; [пер. А. Кавтаскина под ред. Т. Баскаковой]. – М.: Алетейа, Энигма, 1999. – 496 с.
6. Рабинович В.Л. Алхимия / В.Л. Рабинович. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2012. – 704 с.
7. Бердяев Н.А. Новое Средневековье / Н.А.Бердяев. – М.: Феникс; ХДС-пресс, 1991. – С. 6-7.